

A Török Köztársaság az átalakuló Közel-Keleten

Csicsmann László – N. Rózsa Erzsébet

A 2011–2012-ben zajlott, „arab tavasznak” nevezett események új korszak kezdetét jelezték a Közel-Keleten, mely a hidegháború vége óta, de különösen a 2003-as iraki háború következtében amúgy is mélyreható átalakulási folyamaton megy keresztül.¹ Ennek során a térség három nem arab állama, Izrael, Irán és Törökország vált a régió hatalmi egyensúlyának meghatározó erőközpontjává, miközben az arab országok – amúgy sem homogén – csoportja a háttérbe szorult. A korábban mértékadó arab államok (Egyiptom, Irak, Szíria) különböző okok miatt elvesztették vonzerejüket a többiek számára, miközben Szaúd-Arábia sem vállalta a vezető szerepét.² Az „arab tavasz” során egymástól egyre nyilvánvalóbban független nemzetállammá vált arab országok mind kevesebb kérdésben hajlandók közös álláspontot képviselni a nemzetközi fórumokon.³ Az átalakuló közel-keleti regionális rendben azonban az államok viszonylagos hatalmi egyensúlyában bekövetkezett változások miatt a térség helyzetét meghatározó szereplők száma megnövekedett, hiszen legalább Egyiptommal és Szaúd-Arábiával ismét mint politikai központtal kell számolni. A jelen tanulmány az e regionális rendben sokak szerint neooszmán hegemon törekvésekkel fellépő Törökország helyét és szerepét vizsgálja.

Az „arab tavasz” előestéjén

A Török Köztársaság közel-keleti pozícióját több tényező dinamikája határozza meg, melyek között – ideológiai szempontból – az oszmán-török örökség és az Atatürk-i hagyomány mellett a török társadalom iszlám karaktere (a lakosság 99,8%-a muszlim⁴) és az állam szekuláris berendezkedése⁵ játszik meghatározó szerepet. Földrajzi szempontból Törökország régiók – Európa, a Balkán, a Földközi-tenger, Közép-Ázsia és a Közel-Kelet – határán és régiók metszéspontjában fekszik. Ebből adódik a „híd, ami összeköt” szerep, valamint az a mozgástér, amelyben a mindenkori érdekeinek megfelelően nyilváníthatja magát – bármelyik régió viszonylatában – „térségbeli” vagy „térségen kívüli” államnak. A Közel-Kelet esetében vallásilag, kulturálisan és történelmileg egyértelműen a térség része, miközben politikailag a közvetlen szomszédság okán

beleszólást követel egyes regionális kezdeményezésekbe (pl. Sám-gen,⁶ a Szíria körüli regionális egyeztetési fórum, stb.), vagy éppenséggel kívülállását hangsúlyozza vagy hallgatja el (pl. a közel-keleti atomfegyvermentes övezet terve⁷).

Paradox módon, Törökország nyugati szövetségesei ugyanezt a kettősséget próbálják kihasználni, amikor az országot mint az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetőségének modelljét állítják követendő példaként az iszlám világ országai elé. Ugyanez a kettősség az azonban, ami a török európai uniós csatlakozási folyamatnak nyíltan ki nem mondott, de az európai közvéleményben markánsan jelenlévő legnagyobb akadály.⁸

Törökország 1952 óta a NATO tagja, és a szövetségben belül a második legerősebb hadsereggel rendelkező állam. Területére amerikai taktikai nukleáris fegyvereket telepítettek, és az Incirlik katonai bázis – a török Nagy Nemzetgyűlés eseti felhatalmazásai alapján – a NATO-szövetségések rendelkezésére áll a közel-keleti műveleteikhez.⁹

Törökország a leghosszabb ideje európai uniós csatlakozásra váró ország:¹⁰ csatlakozási tárgyalásait 2005-ben kezdte meg, az egyeztetések azonban évek óta nyugvóponton vannak. Az Európai Unió történetében először nyitott végű tárgyalásokról van szó, azaz a végeredmény nem garantált. Recep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök a közel-múltban többször is úgy nyilatkozott, hogy amennyiben 2023-ig, a Török Köztársaság fennállásának centenáriumaig az Európai Unió nem fogadja az országot a tagjai közé, az eláll csatlakozási szándékától.¹¹ Ezzel a Török Köztársaság történetének új fejezete kezdődne, melyben a *raison d'être* immár nem Atatürk célja, az Európához csatlakozás lenne. Miközben az Európai Unió hivatalosan soha nem mondta ki, hogy Törökország nem csatlakozhat, vezető európai politikusok többször is próbáltak az uniós tagság helyett alternatív megoldásokat javasolni a törököknek.¹² Ennek ellenére az ország percepciójának szerves részét képezi a tény, hogy a fejlett Nyugat egyenrangú partnere a NATO-ban, és az Unió potenciális tagja, miközben a térség „árgus szemekkel” figyeli, hogy Európa végül elutasítja-e a muszlim Törökországot.

A kurrens török külpolitika másik, a közel-keleti térségben igen domináns és vonzó jellemzője éppen a török társadalom muszlim hite, melyet a hivatalos Európa olyan óvatosan kezel, és az európai közvélemény jelentős csoportjai kifejezetten elutasítanak. A 2002-ben kormányzati pozícióba került – és azóta folyamatosan hatalomban lévő – AKP (*Adalet ve Kalkınma Partisi*) mérsékelt iszlamizmusának, illetve egy nyíltan iszlám értékrendű kormánynak a nyugati partnerekkel való elfogadtatása nem volt zökkenőmentes ugyan,¹³ azonban az iszlamizálódó Közel-Keleten az alkotmányában garantáltan máig szekuláris berendezkedésű Török Köztársaság előtt új csatornákat és mozgásteret nyitott meg. Az AKP vezette Törökország az elmúlt években a „jó szándékú” regionális hatalom szerepében jelent meg, mely egyrészt a muszlim környezetben működő – és működőképes – demokrácia modelljét mutatja, másrészt közvetítőként lép(ett) fel a közvetlen és a távolabbi szomszédságában jelentkező és/vagy befagyott

konfliktusokban.¹⁴ Közvetítői hitelességének és legitimációjának alapja a nyíltan vállalt iszlám értékrend és az iszlám szolidaritást tükröző külpolitika.

Az AKP és a Török Köztársaság új, a korábbiaknál sokkal ambiciózusabb, az iszlám szolidaritást sem nélkülöző, azonban alapvetően realista szemléletet tükröző külpolitikáját a második AKP-kormány külügyminiszterének, Ahmet Davutoğlunak a „nulla probléma a szomszédokkal” elmélete alapozta meg. Eredményeként – az oszmán-török birodalom felbomlása óta először – Törökország mind az arab politikai elit, mind az arab közvélemény szimpátiáját elnyerte és élvezte,¹⁵ ami jelentős mértékben hozzájárult a török pozíciók politikai, gazdasági és kulturális megerősödéséhez a Közel-Keleten. Törökország regionális hatalommá vált.

Ahmet Davutoğlu koncepciója szerint Törökországot globális hatalommá teheti, ha összekapcsolja azon régiókat, amelyek környékén fekszik. Az ország mind Európa, mind pedig a Kaukázus, a Balkán, a Közel-Kelet és Közép-Ázsia meghatározó politikai szereplőjévé kíván válni, s e folyamatban a legfontosabb szempont a stabilitás. Törökország abban érdekelt, hogy e térségekben ne a versengés, hanem az együttműködés szellemében gondolkodjanak róla. A Davutoğlu-féle koncepció tehát külön figyelmet szentel a Közel-Keletnek, ahol a török külpolitika céljai között szerepel – többek között – a fegyveres konfliktusok megoldása, mindenekelőtt a palesztin és a kurd kérdés rendezése, továbbá szoros gazdasági kapcsolatok építése és nem utolsósorban az ún. török modell terjesztése. Davutoğlu az alábbiakban fogalmazta meg a török külpolitika lényegét: „Meg akarjuk mutatni a szomszédainknak, hogy ugyan lehet, hogy néhány ponton nem értünk egyet, de újra integrálódunk kell, mert a sorsunk azonos”,¹⁶ ugyanakkor elutasítja azokat a kritikákat, amelyek neooszmanizmussal vádolják azt. Véleménye szerint a török külpolitikának két állandó eleme van: a történelem és a geopolitika. Törökország tehát nem tagadhatja meg az oszmán múltat, ugyanakkor a jelenkori politikájában teljesen más célokkal és más eszközökkel építi kapcsolatait a szomszédságában.

A törökök közel-keleti megítélésének változása azonban nem közvetlenül az iszlám értékeket és szolidaritást felvállaló kormányzat politikájával, hanem a – részben ebből eredeztethető – Izraeltől való, látványos elemeket sem nélkülöző eltávolodással függ össze. Emlékeztet, hogy 1996-ban a két állam katonai együttműködési megállapodást írt alá¹⁷ – melyet Törökország általában alul-, míg Izrael felülértékel, stratégiai szövetségnek nevezve azt –, ami megerősítette az arab országok és közvélemény törökök iránti bizalmatlanságát. Mindez kiegészült a két hadsereg közötti együttműködésekkel, katonai felszerelések és berendezések felújításával, stb. Ez utóbbiak meglétét az Egyesült Államok, Izrael és az elemzők egy része még jóval a török–izraeli viszony megromlása után is garanciának tekintettek arra nézve, hogy a két ország szakítása nem lesz teljes. Azonban az eltávolodás jelei már a 2006-os libanoni háború idején megmutakoztak, s a szakítás a második Erdoğan-kormány hivatalba lépésétől kezdve egyre

nyilvánvalóbb lett. A 2009-es gázai háborút követően a palesztinok melletti állásfoglalást, majd Erdoğan davosi kirohanását látványos elismerés övezte mind a török, mind az arab közvélemény részéről, miközben az Izraellel való szakítást a 2010. májusi Mavi Marmara-incidens tette véglegessé. Bár az amerikai–izraeli nyilatkozatokban a törést rendszeresen cáfolták, az elmúlt években a török és az izraeli hadsereg közötti katonai–műszaki együttműködés is visszaszorult, és török részről ezeket a kapcsolatokat is fokozatosan felszámolták.¹⁸ Azt, hogy a török–izraeli együttműködésnek, illetve az azt követő eltávolodásnak a térség milyen nagy jelentőséget tulajdonít, mi sem példázza jobban, mint az a tény, hogy az átalakuló török politika elismeréseként 2010-ben a török miniszterelnök meghívást kapott az Arab Liga csúcsertekezletére, a líbiai Szirtbe, majd 2011-ben az Arab Liga külügyminisztereinek értekezletére, Kairóba.

Törökország és az „arab tavasz”

A 2010 decemberében, Muhammed Búazízi önégetésével kezdődött arab felkeléshullám, közkeletű nevén az „arab tavasz”, a török külpolitika „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitikai irányelvét alapjaiban érintette. Az arab világ irányába való közeledés azt jelentette, hogy a török–arab kapcsolatok az autoritárius rezsimiek, illetve vezetők hatalmon maradásán múlnak, ami komoly dilemma elé állította Törökországot. Az „arab tavaszra” adott reakciói egyszerre ötvözik a reálpolitika elemeit a normatív megközelítéssel. A török külpolitika ennek megfelelően nem egységesen reagált az „arab tavasz” eseményeire, hanem országonként külön-külön értékelte a helyzetet.¹⁹ A tanulmány a továbbiakban a legfontosabb arab országok vonatkozásában foglalkozik a török külpolitikával, és számba veszi az arab közvélemény Törökország szerepével kapcsolatos álláspontját is.

Egyiptom

Egyiptom (és Tunézia) vonatkozásában a török külpolitika a demokratizálódás koncepcióját hangoztatva a tüntetők oldalára állt. Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök az egyiptomi tüntetések legelején, február 1-jén adott nyilatkozatában az 1981 óta hivatalban lévő egyiptomi elnököt, Hoszni Mubarakot a tüntetőkkel való párbeszédre, majd néhány nappal később lemondásra szólította fel. Továbbá kifejtette, hogy az egyiptomi politikai átalakulásban a török demokratikus tapasztalatokat – a török modellt – kell felhasználni. Törökország tehát megőrizve a mindenkori egyiptomi vezetéshez fűződő jó kapcsolatát, proaktívan kívánta rendezni az egyiptomi belpolitikai feszültségeket.

Törökország lényegében nem rendelkezett meghatározó gazdasági érdekeltséggel Egyiptomban, ami esetleg óvatosságra inthette volna. A török miniszterelnök 2011

szeptemberében kezdődött arab körútjának első állomásán, Kairóban, az elnöki jogkö-
röket gyakorló Fegyveres Erők Legfelsőbb Katonai Tanácsának vezetőjével Mohamed
Tantávi tábornokkal folytatott tárgyalásokat. A megbeszélés során megállapodtak ar-
ról, hogy a két állam gazdasági és politikai stratégiai megállapodást fog aláír-
ni. A török miniszterelnököt rock sztároknak kijáró üdvözléssel fogadták Kairóban,
ami a legjobb fokmérője annak, hogy az egyiptomi lakosság szimpatizál Törökország-
nak az arab világbeli növekvő szerepvállalásával.

Az egyiptomi-török kapcsolatokban különösen fontos szerepet játszik a palesztin-
kérdés, illetve Izrael diplomáciai elszigetelésének kérdése. Törökország a kairói izraeli
követséget ért támadás kapcsán – amely éppen néhány nappal előzte meg a minisz-
terelnöki látogatást – annak a véleményének adott hangot, hogy fokozni kell az Izrael
Államra nehezedő nyomást, és ellen kell állni a palesztinokat érintő izraeli atrocitások-
nak. Ankara már az egyiptomi tüntetések előtti években, különösen a 2010-es gázai
incidenst követően, a palesztin ügy elsődleges szószólójává vált, és a palesztinkérdés
felkarolásával megnyerte magának az egyiptomi, illetve az arab közvéleményt, miköz-
ben korlátozta Kairónak az izraeli-palesztin viszályban betöltött hagyományos közve-
titő szerepét.

Az egyiptomi politikai átmenet következményei, a Muszlim Testvériség hatalomra
kerülése, Törökország számára pozitív folyamat. Mohamed Murszi egyiptomi elnök
több beszédében is kiemelte, hogy politikai pártja, a Szabadság és Igazságosság Párt a
török AKP mintáját követi. Felmerül azonban a kérdés, hogy közép- és hosszú távon
valóban Törökország reálpolitikai érdekeinek megfelelően zajlanak-e az egyiptomi ese-
mények. Törökország számára ugyanis az „arab tavaszt” követően a közel-keleti hatal-
mi egyensúlyban bekövetkező változások nem pozitívak. Az ország ugyan valószínűleg
továbbra is népszerű marad, azonban elveszíti az elmúlt évek során kialakult szerepét,
befolyását az arab világban – mégpedig éppen Egyiptom javára. Az egyiptomi és a
török érdekek ugyanis számos ponton eltérnek egymástól: például a palesztinkérdés
vonatkozásában Kairónak nem érdeke teljesen felrúgni a kapcsolatait Izrael Állammal,
miként azt Törökország tette a 2010-es gázai incidenst követően. Ha Egyiptom az arab
reneszánsz keretében visszanyeri közel-keleti pozícióját, az mindenképpen hátrányos
a Davutoğlu-féle – Törökországot globális hatalomként kezelő – koncepció szempontjá-
ból. Miután az „arab tavaszt” követő politikai átalakulás nem zárult le maradéktalanul,
nehéz megítélni, hogy Egyiptom valóban visszanyeri-e az arab világban betöltött tradi-
cionális vezető szerepét.

Líbia

A 2011 februárjában lángra kapó líbiai tüntetések nagyobb óvatosságra intették a török vezetést. Líbiában ugyanis, Egyiptommal ellentétben, jelentős gazdasági érdekeltségei voltak, amelyeket a török vezetés nem szeretett volna kockáztatni. Egyes statisztikák szerint mintegy hatvan török vállalat együttesen 7,6 milliárd amerikai dollár értékben ruházott be a líbiai építőiparban.²⁰ Az összes török befektetés Líbiában a 15 milliárd dollárt is elérhette 2011 elején. Emellett a Líbiába irányuló török export fokozatos növekedést mutatott az elmúlt években, nem is beszélve a mintegy 25.000 török munkavállalóról, akik a különféle beruházásokon dolgoztak. Mindezt egybevéve, Törökország líbiai érdekeit tehát erősen a reálpolitikai szempontok vezérelték, ezért a török vezetés visszafogott retorikával közelített a líbiai felkeléshez: vagyis kezdetben – az egyiptomi eseményekkel ellentétben – nem állt ki a felkelők mellett.

A török érdekeket az is erőteljesen befolyásolta, hogy Franciaország a líbiai tüntetések kezdete óta a humanitárius beavatkozás pártján állt. Recep Tayyip Erdoğan a formálódó nyugati beavatkozást abszurdnak nevezte, ami mögött szorosan ott húzódott a török–francia rivalizálás.²¹ Franciaország ugyanis nem szeretné Törökországot az EU tagjaként látni a közeljövőben – ezt a török külpolitika éppen azzal szerette volna ellensúlyozni, hogy Ankara a tradicionálisan francia érdekszférának tartott Maghrebben mindenhol gazdasági és politikai befolyásra tesz szert. A franciák beavatkozást kezdeményező politikája azonban jelentős mértékben aláasta a török észak-afrikai politikai és gazdasági érdekeket.

Törökország számára az sem volt közömbös, hogy egy Franciaország vezette „nyugati” beavatkozás veszi kezdetét Líbiában, vagy a döntési folyamat a NATO berkein belül zajlik, amelynek maga Törökország is a tagja, következésképpen meg tudja vétózni a folyamatokat.²² Ezzel a megközelítéssel azonban Törökország népszerűsége jelentősen csökkent a líbiai lakosság körében. Rövid távon a rezsimmel, azaz a Kaddáfival való jó kapcsolatok tehát csakis a líbiai lakossággal való pozitív viszony rovására érvényesülhettek.

2011 márciusában Erdoğan annak a véleményének adott hangot, hogy egy külföldi beavatkozás csak elmélyítheti a problémákat, így Törökország nem támogatja azt. A török vezetés azonban hamar felismerte, hogy a formálódó nemzetközi koalícióval való teljes konfrontálódás nem kifizetődő Törökország számára, hiszen Ankara teljesen kiszorulhat az átalakuló észak-afrikai régióból, miközben Franciaország további pozíciókhoz juthat. Éppen ezért Törökország 2011 márciusában, az előzetes véleményekkel ellentétben, mégis támogatta a NATO beavatkozását.²³

Erdoğan éppen azokban a napokban szólította fel először Kaddáfít a hatalomból való távozásra, majd 2011 júliusában elismerte a felkelők szervezetét, a líbiai Átmeneti Nemzeti Tanácsot. 2011. március 24-én a török parlament jóváhagyta Törökország részvételét

a NATO missziójában, amelynek keretében öt török hadihajó és egy tengeralattjáró ellenőrizte a Líbiával szembeni fegyverembargó betartását a Földközi-tengeren, valamint hat F16-os vadászgép kapcsolódott be a repüléstilalmi zóna ellenőrzésébe.²⁴

Törökország nemcsak a saját állampolgárait menekítette Líbiából, hanem például 2011 áprilisában 250 líbiai sérültet is kihozott Miszurátából, akiket azután Bengáziba szállítottak. Davutoğlu azonban többször hangoztatta, hogy Törökország pusztán a fegyverzetellenőrzésben és az emberi jogok érvényesítésében vesz részt, de támadó műveletben nem. A dilemma abban rejlett, hogy ha a török külpolitika passzív marad Líbia vonatkozásában, az visszautthat egyrészt az ország imázsára, másrészt a konkrét török gazdasági és politikai érdekekre is. Ugyanakkor, ha Törökország aktívan beavatkozik, ugyancsak a jó hírnevét kockáztatja, hiszen a katonai szerepvállalásban éppen a neoszmán törekvésekkel kapcsolatos félelmek erősödhetnek meg.²⁵ Mindez magyarázza az ország óvatos részvételét a katonai akcióban.

2011 júliusát követően a török állam jelentős pénzügyi támogatást nyújtott az általa elismert Átmeneti Nemzeti Tanácsnak. 2011 augusztusában a török külügyminiszter Bengáziban tett látogatásán a felkelők számára nyújtandó 300 millió dolláros segélyt jelentett be. Majd 2011 szeptemberében Erdoğan arab körútjának egyik állomásaként Líbiába is ellátogatott. Törökországot a lassú reakciót követő aktív szerepvállalásban az a reálpolitikai elv és igény vezette, hogy a Kaddáfi-rezsimmel megkötött szerződéseket, beruházásokat az újonnan formálódó rezsim is ismerje el, és esetleg újabb lehetőségekkel tétézze meg. 2012 februárjában az ideiglenes líbiai miniszterelnök törökországi látogatásán Erdoğan bejelentette, hogy Törökország képezi ki az új líbiai rendőrséget, illetve segítséget nyújt a szétrombolt kormányzati épületek újjáépítésében. A líbiai miniszterelnök pedig arra biztatta a török vállalatokat, hogy minél hamar térjenek vissza Líbiába.

Az óvatos török álláspont tehát Líbia vonatkozásában kifizetődő volt, ugyanis Ankara úgy őrizte meg líbiai gazdasági érdekeltségeit, hogy eközben nem kellett konfrontálódnia nyugati szövetségeseivel sem, illetve az arab közvéleménnyel sem kellett szembefordulnia. Ali Zeidán líbiai miniszterelnök 2013. februári törökországi látogatásán felvetette a pénzügyi kompenzáció lehetőségét azoknak a török vállalatoknak, amelyek 2011-ben biztonsági okok miatt elhagyták Líbiát.²⁶ Mindez tehát arra utal, hogy Törökország sikeresen megőrizte gazdasági és politikai pozícióját az átalakuló Líbiában.

Szíria

Az arab felkelések által érintett országok közül a Törökország közvetlen szomszédságában fekvő Szíria jelentette a legnagyobb kihívást. A két állam között hagyományosan számtalan feszültség húzódott: többek között a kurdkérdés kapcsán (a PKK szíriai támogatása), a határproblémák (Hatay hovatartozása) miatt, illetve az Atatürk-gátrendszer felépítése után felmerült vízmegosztási problémák következtében, stb.

A török-szíriai viszony – különösen az „arab tavasz” előtti években – a legfelsőbb szinten pozitívan alakult. Bassár al-Aszad és Recep Tayyip Erdoğan között jó személyes kapcsolat bontakozott ki, illetve a szíriai közvéleményben Törökország megítélése – különösen az Izraellel való szakítást és a 2010-es gázai incidenst követően – pozitívabb lett. Ez nem utolsósorban annak is köszönhető, hogy maguk a szíriai állampolgárok is haszonélvezői voltak ennek a folyamatnak. 2010-ben Törökország, Szíria, Jordánia és Libanon négyoldalú megállapodást kötött, amely szerint szorosabb kulturális és gazdasági kapcsolatokat fognak ápolni, illetve vízummentességet vezetnek be a térségben. A négy államot szabadkereskedelmi megállapodás is összeköti, amely elsősorban a török termékeknek jelent piacot az érintett arab országokban.²⁷ 2010-ben, kihasználva a Törökország és Szíria közötti vízummentességet, 750.000 szíriai állampolgár látogatott Törökországba, illetve 1.350.000 török Szíriába.²⁸

A 2011. március 15-én Deraa városában kirobbant szíriai tüntetések, illetve az abból kialakuló polgárháború a „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitikai koncepció egyik legnagyobb kihívásává vált. Erdoğan miniszterelnök első nyilatkozataiban arra utalt, hogy tárgyalásokat folytatott Aszad elnökkel a széles körű politikai és gazdasági reformok megvalósításának szükségességéről. A török vezetés hitt abban, hogy az Aszad-rendszer a rezsimek túlélésének az arab világban megszokott stratégiájával (gazdasági és politikai reformok) anélkül uralhatja a válságot, hogy annak áldozatává válna.²⁹

Mielőtt Bassár al-Aszadot lemondásra szólította volna fel, Törökország diplomáciai közvetítő tevékenységével próbálta menteni a rezsimet. Ahmet Davutoğlu 2011 augusztusában Damaszkuszban folytatott tárgyalásokat, amelyek során megpróbálta a felkelőket és a rezsimet tárgyalóasztalhoz ültetni; a tűzszüneti megállapodást azonban nem sikerült tető alá hoznia. A közvetítésre tett sikertelen kísérleteket követően a török vezetés fokozatosan kihátrált Bassár al-Aszad mögül. Törökország elhatározta, hogy szemben a líbiai eseményekkel, nem a nemzetközi közösség terveit követi majd, hanem maga kezdeményezi és irányítja a folyamatokat. 2011 augusztusában, Isztambulban alakult meg a szíriai felkelőket képviselő Szíriai Nemzeti Tanács (*al-madzslisz al-vataní asz-szúrí*). Erdoğan először 2011 novemberében szólította fel Aszadot a hatalomból való távozásra, majd Törökország szankciókat vezetett be az Aszad-rezsimmel szemben.³⁰ Emellett a szíriai felkelők rendszeresen találkozókat szerveztek a török városokban. Törökország 2011 őszén kezdte hangoztatni annak a lehetőségét, hogy a török-szíriai határon demilitarizált zónát alakítanak ki a konfliktus elől menekülő civilek számára. Mindebből azonban semmi sem valósult meg. 2012 áprilisában Törökország adott otthont a „Szíria barátai” nevű nemzetközi országcsoport második találkozójának, ahol a legfőbb nyugati államok hangolták össze az érdekeiket a szíriai kérdés rendezése kapcsán. Törökország diplomáciai fronton a szíriai polgárháború rendezésének legfőbb szereplőjévé vált.

A török közvélemény egyébként megosztott a szíriai polgárháborúval kapcsolatban. A mintegy húszmillió alevi török nagyrészt az Aszad-rezsimmel szimpatizál, míg a szunnita lakosság inkább a felkelőkkel. A török politikai csoportok álláspontjához jelentős mértékben hozzátartozik a kurdkérdés kezelése is.³¹ Ez utóbbi vonatkozásában fontos megemlíteni, hogy a Szíriában élő közel kétmillió kurd megosztott volt az országban zajló felkeléssel kapcsolatban.

A szíriai kurdok három csoportra oszthatók aszerint, hogy hogyan viszonyulnak a szíriai polgárháborúhoz. A Demokratikus Egység Pártja (*al-hizb al-ittihád al-dimokratíja*, PYD), amely a török Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) befolyása alatt áll, egyes kritikák szerint továbbra is fenntartotta az Aszad-rezsimhez fűződő kapcsolatait. A 2003-ban alakult és politikai pártként továbbra sem bejegyzett PYD vezetője, Szálih Mohamed Muszlim élesen elutasította a vádakát. A PYD tagja a 2011-ben alakult, ellenzéki Nemzeti Koordinációs Bizottságnak, amely „nemzeti párbeszédet” hirdet a Szíriában kialakult helyzet rendezése érdekében.³² A politikai formáció számos közleményében erősen bírálja az Aszad-rezsimet, ugyanakkor nem követeli Aszad elnök lemondását. A PYD, miként anyaszervezete, a PKK is, valószínűleg az Aszad-rezsim nem hivatalos politikai támogatását élvezi. Törökország a PYD-t a PKK helyi szárnyának tekinti, és mindent elkövet, hogy marginalizálja a szíriai politikában és különösen a régióban betöltött szerepét. A PYD programjában nem lép fel az önálló Kurdisztánért, hanem mint a legtöbb kurd mozgalom, az új Szíriában autonómiát szeretne kivívni.

A kurdok másik csoportja a PYD-vel ellentétben Aszad elnök azonnal távozását és rezsimváltást követel, ugyanakkor elhatárolódik az ellenzéket összefogó Szíriai Nemzeti Tanács tevékenységétől is, amelyet szerintük erőteljes török befolyás és a kurdok alulreprezentáltsága jellemez. 2011 októberében 11 kurd párt megalakította a szíriai Kurd Nemzeti Tanácsot (ismertebb nevén a *Kurdnas*), amelyhez azóta számos más kurd szervezet is csatlakozott. A Kurdnas a programja szerint a szíriai Kurdisztán autonómiájában látja a kurdkérdés megoldását, ami egyet jelent az iraki föderális berendezkedéshez hasonló struktúra átvételének a szándékával. A Kurdnas egyik legnagyobb politikai szervezete, a Kurd Demokratikus Párt az iraki Kurdisztán elnöke, Maszúd Barzáni által vezetett azonos nevű párt szíriai megfelelője. A 2011-ben kirobbant rezsimellenes tüntetések következtében jelentősen megnőtt Maszúd Barzáni befolyása a szíriai kurdokra, akik az összecsapások elől gyakran az iraki Kurdisztán területére menekülnek, amelynek viszonylagos jóléte jelentős hatást gyakorol rájuk. De Barzáni saját hatalmának megerősítési lehetőségét is látja a szíriai kurdok ügyének felkarolásában.

A szíriai kurdok számára a legnagyobb dilemma az ellenzéki csoportokhoz, mindegyiknek a Szíriai Nemzeti Tanácshoz (*Syrian National Council*, SNC) való hozzáállás. A kurdok meglehetősen kis számban vesznek részt a Burhán Gháliún vezette SNC-ben. Szerintük ugyanis – az 1980-as évek tapasztalatai alapján – nem kívánatos Szíriában a török befolyás növekedése, mivel véleményük szerint a jelenlegi iszlamista kormány

mindent elkövet majd, hogy megakadályozza a kurdok jogainak megadását. Törökország számára pedig a legnagyobb veszélyként az említhető, ha a szíriai Kurdisztánban esetleg egy, az irakihoz hasonló autonóm terület alakulna ki. A török félelmek abból is adódnak, hogy a válság elől menekülő szíriai kurdok az iraki kurd autonómiában találnak menedéket.

Mindez azonban feltételezné az új Szíria föderális berendezkedését. Ezt azonban az ellenzéki csoportok elutasítják: Gháliún többször is kifejezte, hogy célja Szíria arab identitásának megőrzése, továbbá irreálisnak nevezte azokat a kurd elképzeléseket, amelyek szerint a szíriai Kurdisztán iraki mintára autonómiát kaphatna. „Nincs olyan, hogy szíriai Kurdisztán... Néhány városban a kurdok alkotják a többséget, de nincsen olyan régió vagy terület, amit Kurdisztánnak hívnának” – fogalmazott az SNC vezetője.³³ Gháliún azonban hitet tett amellett, hogy az Aszad-rezim bukását követően a szíriai kurdok megkapják a kisebbségi jogokat.

A 2012 nyarán az addiginál is véresebbé vált szíriai polgárháború a kurdok számára is új fordulatot tartogatott. A Damaszkuszra és Aleppóra áttért erőszak következtében a rezsim kénytelen volt katonai infrastruktúrájának egy jelentős részét átcsoportosítani a nagyvárosokra és csökkenteni jelenlétét a stratégiai szempontból periferikus területeken. 2012 júliusában a kurdok átvették a kormányerőktől az irányítást a főbb északkeleti kurd városokban, és saját védelmi erőket állítottak fel. Ebben az is szerepet játszott, hogy az előző hónapban a két rivális kurd szervezet, a PKK-hoz közeli Demokratikus Egység Pártja, valamint a szíriai Kurd Nemzeti Tanács Maszúd Barzani meghívására a kiegyezésről tárgyalt az iraki Erbilben. A megállapodásuk azonban kérésleletűnek bizonyult. Az újabb, július 11-én aláírt szerződés legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a két szervezet megalapítja a Legfelsőbb Kurd Tanácsot, és a kormányerők kiűzése után közösen ellenőrzik a szíriai Kurdisztán területét. A PYD vállalta, hogy a továbbiakban nem fogad el támogatást a PKK-tól, ezzel is csökkenti a török (és törökországi) befolyást a szíriai Kurdisztán területén. A megállapodás eredményeként került sor a szíriai Kurdisztán „felszabadítására”.³⁴

Ebben a folyamatban a regionális aktorok közül leginkább Törökország vált érintetté, ugyanis az ankarai kormány számára féltő volt, hogy a PKK egységei Szíriában találnak háttérpályát a törökországi célpontok ellen indítandó támadásokhoz, illetve hogy az esetlegesen kibontakozó szíriai autonómia- és föderalista törekvések átgyűrűznek a törökországi kurd kisebbségre is. Recep Tayyip Erdoğan júliusban éles hangon figyelmeztette Szíriát, hogy Törökország nem fogja eltérni a PKK szíriai tevékenységét, illetve azt sem, hogy a PYD és a PKK kooperáljon egymással.³⁵ A PYD 2012 nyarán *de facto* átvette a hatalmat a főbb szíriai kurd városokban a kormányerőktől, és azóta is ellenőrzi ezeket a területeket.

Az erbili megállapodás tető alá hozásában az is szerepet játszott, hogy Erdoğan meglehetősen szoros gazdasági és politikai kapcsolatokat épített ki az elmúlt hónapokban

az iraki kurd regionális kormánnyal, mindenekelőtt Barzánival. Ebben szerepet játszottak a Törökország és a Málíki-rezsim közötti növekvő feszültségek, valamint az iráni befolyás Irakban, amelyek Erdoğant arra késztették, hogy nyisson Erbil irányába.

Törökország számára a Szíriából érkező menekültek jelentős kihívást jelentettek. Az első nagyobb menekülthullám 2012 nyarán érkezett az országba, miután július folyamán a harcok Aleppóra és Damaszkuszra is áttértek. Augusztusban közel 80.000 menekült érkezett a négy törökországi menekülttáborba, amelyek közül a legjelentősebb a két ország közötti vitatott területen, Hatayban épült. Ez utóbbi helyzete azért is különösen érzékeny, mert az ott élő alavik egyáltalán nem szimpatizálnak az érkező felkelőkkel, sokkal inkább az Aszad-rezsim fennmaradásában érdekeltek. Különösen attól tartanak, hogy a szíriai vallásfelekezeti színezetet is öltő konfliktus esetleg áttérjen Törökországra.³⁶ Az országban ugyanis mára a szíriai menekültek száma meghaladta a százötvenezeret, és becslések szerint a közeljövőben akár a 200.000 főt is elérheti.

A menekültkérdés mellett külön megemlítendő, hogy a határon átglyűrűző szíriai polgárháború rémképe is jelentős félelmeket kelt Ankarában. 2012 júniusában a szíriai légierő a légtér megsértésére hivatkozva megsemmisített egy török vadászgépet. Erdoğan retorikájában élesen Aszad ellen fordult, miközben nem sokkal később a szíriai elnök bocsánatot kért a török miniszterelnöktől. A török-szíriai határon az első fegyveres incidensre 2012. október 3-án került sor, amikor a szíriai oldalról érkező lövedékek halálosan megsebesítettek öt török állampolgárt: két nőt és három gyermeket, s ez felrázta a török közvéleményt. Válaszként a török parlament 320:129 arányban megszavazta azt a határozatot, amely jogilag lehetővé teszi Törökország fegyveres beavatkozását Szíriában. Látni kell azonban, hogy Törökország inkább elrettentésként fenyegetőzik a katonai erő alkalmazásával, hiszen valójában sem az Aszad-rezsimnek, sem Törökországnak nem érdeke egy, a líbiaihoz hasonlóan elhúzódó fegyveres konfliktus. Mindez nem azt jelenti, hogy ne lennének ilyen forgatókönyvek, hiszen a török vezetés több ízben is tárgyalt az Egyesült Államokkal egy Szíriában kialakítandó humanitárius folyosó tervéről, amelyhez fegyveres elköteleződés szükséges. A szíriai polgárháború eszkalálódása egyedül a szíriai felkelő csoportok érdeke, hiszen csak azzal lehetne az általuk várva várt nemzetközi beavatkozást kierőszakolni. Bár Törökország a 2012. októberi incidensre korlátozott katonai választ adott, nem érdekelt egy, a szomszédságában elhúzódó katonai akcióban, amelynek a kimenetele sem teljesen világos.³⁷ Törökország, felnagyítva a szíriai polgárháború átglyűrűzésének veszélyét, a NATO-tól is segítséget kért, s a szervezet a Patriot védelmi rendszer telepítésével részt is vállalt az ország védelmében.

Törökország 2011 októbere óta anyagilag és katonailag is támogatja a szíriai felkelő csoportokat, Katarral és Szaúd-Arábiával együtt. Ankara 2012-ben több katonai megállapodást is aláírt a két perzsa-öböli állammal; e szerződések messze túlmutatnak a szíriai kérdés rendezésében képviselt közös állásponton. A megállapodások közös katonai

gyakorlatokat helyeztek kilátásba, illetve a katonai személyzet kiképzését, a katonai akadémiák közötti együttműködést, stb. Törökország, felismerve, hogy a közel-keleti hatalmi egyensúly az „arab tavasz” hatására átalakul, megkísérelte újrapozicionálni helyzetét a térségben.

Törökország és palesztinkérdés az „arab tavasz” után

Mint ahogy a bevezetőben láthattuk, Törökország és Izrael viszonyában, különösen a 2008–2009-es gázai háborút követően, negatív folyamatok indultak el. Ennek a folyamatnak része a 2010-es gázai flottillaincidents, amelynek következményei a török–izraeli kapcsolatokat az elmúlt évtizedek legalacsonyabb szintjére degradálták. A két ország elhidegülése és eltérő véleménye azonban már ennél korábban is jelentkezett: Törökország a 2006-os palesztin választásokat követően elkezdett együttműködni a Hamással is – ami elsősorban az arab közvélemény megnyerését és Izrael elszigetelését szolgálta. Kháled Mesal törökországi látogatását élénk nyugati és izraeli kritikák kísérték, miközben a török vezetés a fegyveres eszközök alkalmazását elutasító AKP-modellt javasolta a Hamász vezetője számára. Ankarának – különösen a Davutoğlu-féle külpolitikai koncepció megvalósításához – szüksége volt az arab politika tematizálására, illetve saját közvetítő szerepének elfogadtatására, hiszen éppen a Hamász választási győzelme kapcsán több közel-keleti ország aspirált e hagyományosan Egyiptomnak tulajdonított szerep átvállalására. Katar például számos alkalommal vendégül látta a Hamász delegációit, az iráni vezetés pedig jelentős pénzügyi segítséget helyezett kilátásba számukra. Szíria, ahonnan 2000 óta a Hamász külföldi szárnya működik, ugyancsak támogatásáról biztosította a radikális iszlamista mozgalmat. Törökország a regionális-globális szerepet megcélzó külpolitikája miatt nem engedhette meg magának, hogy a palesztinkérdéstől teljesen távol tartsa magát, és átadja a kezdeményezést Teheránnak vagy Damaszkusznak.

A török–izraeli viszonyban azonban nem önmagában a Hamással való kapcsolatok okozták a feszültségeket, hanem az, hogy a török külpolitika nyitott az Irán vezetete „ellenállás frontja” felé, amelynek főbb tagjai között szerepelt Szíria, a libanoni Hezbollah és a palesztin Hamász is.³⁸ Törökország tehát a palesztinokat támogató politikájával nemcsak a mérsékelt szunnita arab államok irányába nyitott, hanem a radikálisabbnak tartott „ellenállás frontja” felé is.

A 2010-es gázai flottillaincidents következményei tovább rontottak a török–izraeli viszonyon. Az esetet hivatalosan kivizsgáló Palmer-bizottság 2011 szeptemberében közzétett jelentése az izraeli tengeri blokádöt legitimnek, azonban az izraeli hadsereg halálos áldozatokkal járó fellépését aránytalannak és túlzottnak tartotta. A török kormány elutasította a jelentést, és bocsánatkérést, valamint kártérítést követelt Izraeltől. Miután

az izraeli fél nem reagált a követelésre, Ankara kiutasította a Törökországba akkreditált izraeli nagykövetet, és felfüggesztette valamennyi katonai együttműködését a zsidó állammal, az addigi legalacsonyabb szintre csökkentve ezzel a török–izraeli diplomáciai kapcsolatokat. Mindeközben a török közvélemény-kutatások nagyra értékelték Erdoğan Izrael-ellenes kirohanásait.³⁹

Az „arab tavasz” keretében zajló változások önmagukban nem eredményeztek jelentős elmozdulást a feszült török–izraeli viszonyban. 2012 nyarán azonban a regionális eszkaláció veszélyét magában hordozó szíriai polgárháború – pragmatikus szempontok alapján – közelebb hozta egymáshoz a két államot. Mind Törökország, mind Izrael érintetté vált a szíriai határon átnyúló fegyveres incidensek kiküszöbölésében, mivel azok előre vetítették a konfliktus kiszélesedésének lehetőségét. Mindkét állam – hasonló reálpolitikai megfontolásokból – tartózkodik a katonai beavatkozástól, ugyanakkor diplomáciai síkon mindent elkövet az Aszad-rezsim elszigeteléséért. Az „arab tavasz” által indukált, a stratégiai erőegyensúlyt is érintő változások reálpolitikai szempontból a török–izraeli kapcsolatok normalizálását kellene, hogy előidézzék. Netanyahuék azonban annak ellenére is elutasítják a török kormány előtti bocsánatkérést, hogy az izraeli közvélemény álláspontja ebben a kérdésben ellentétes az övékével.⁴⁰

Az „arab tavasz” hatására kiteljesedő arab reneszánsz hátrányosan érintette Törökországnak a palesztinkérdésre való befolyását, közvetítő szerepét. A 2012 novemberében a Gázai övezetben indított izraeli katonai hadműveletet (*Operation Pillar of Defense*) a török vezetés élesen bírálta. Erdoğan az arab közvélemény megnyerése érdekében igen elítélő retorikát használt, amikor Izraelt „terrorista államnak”, a gázai beavatkozást pedig „etnikai tisztogatásnak” nevezte.⁴¹ Erdoğan azonban heves reakcióival együtt sem játszott jelentős szerepet a 2012. novemberi katonai akció lezárásában, ugyanis a tűzszünetet az egyiptomi elnökválasztást megnyerő, iszlamista Mohamed Murszi hozta tető alá.

A török–iráni kapcsolatok átértékelődése

Törökország Ahmet Necdet Sezer török köztársasági elnök 2002-es teheráni látogatását követően szívélyes kapcsolatokat épített ki Iránnal. 2004-ben Erdoğan miniszterelnök járt Iránban, Mahmúd Ahmadinezsád iráni elnök pedig először 2008-ban vizsgonozta azt. A két ország történelmi rivalizálását (Oszmán Birodalom *versus* Perzsia; török–perzsa, síita–szunnita törésvonal) a reálpolitikai és a gazdasági érdekek háttérbe szorították.

Törökország nemzetközi síkon közvetítőként lépett fel az iráni nukleáris kérdés rendezését övező diplomáciai erőfeszítésekben. 2010 májusában Erdoğan, a brazil Lula da Silva és Ahmadinezsád aláírta a nukleáris megállapodást, amelynek keretében az

Iránban előállított alacsonyan dúsított uránt Törökországba szállítanak megőrzés céljából, cserébe pedig Irán a teheráni kutatóreaktor számára nukleáris fűtőanyagot kapna, ami szükségtelessé tenné az urándúsítás folyamatát. Az Egyesült Államok és az Európai Unió nem támogatta a török–brazil kezdeményezést, és újabb gazdasági szankciókat szavazott meg Iránnal szemben, amelyeket Törökország határozottan elutasított.⁴²

Törökország Iránnal és az „ellenállás frontjával” szemben tanúsított magatartását erőteljesen befolyásolják gazdasági és politikai kérdések. Politikai síkon Ankara abban reménykedik, hogy a Hamással és a Hezbollahnal folytatott kapcsolatok, valamint az Iránnal való diplomáciai együttműködés mérsékli azok radikális álláspontját, ezáltal a Közel-Kelet stabilabbá válhat.

Gazdasági téren a régió Törökország vezérelte gazdasági integrációja jelentős lehetőségeket rejt az ország számára. Irán és Törökország 1996 és 2012 között tizennégy jelentős megállapodást kötött – többek között a telekommunikáció, az építőipar, a közlekedés, az egészségügy, a bankszektor, az autógyártás és különösen az energiaszektor területén. 2011-ben Irán szolgáltatta a török olajimport 30 százalékát, míg a földgáz terén Oroszország és Irak után Irán az ország harmadik legnagyobb szállítója. Emellett a török vállalatok jelentős szerepet játszanak az iráni gázmezők kutatásában is. Az Iránnal szemben hozott multilaterális gazdasági szankcióknak nagy szerepük van abban, hogy az iráni vállalatok és befektetők többsége Törökország felé fordult. Egy tanulmány szerint 2010-ben 1470 iráni vállalat működött Törökország területén, ugyanis az ország nem hajlandó az Egyesült Államok és az Európai Unió által Irán ellen bevezetett szankciókat alkalmazni.⁴³ Miután a szankciók 2011 decemberétől az iráni pénzügyi tranzakciókra is kiterjedtek, Törökország szerepe még inkább felértékelődött, ugyanis a Perzsa-öböl menti monarchiák az Egyesült Államok fokozott nyomására hátat fordítottak az iráni vállalatoknak. Törökország számára az Iránnal ápolat gazdasági kapcsolatok különösen az energiaszektorban létfontosságúak, hiszen ezen a területen Ankara rászorul az együttműködésre. Törökország az Iránnal kapcsolatos szankciók be nem tartása miatt Washington nyomása alá került. Az Egyesült Államok azonban a diplomáciai nyomásgyakorláson túlmenően nem szankcionálta az Iránnal együttműködő török vállalatokat.

Az arab világban lezajlott politikai változások összességében negatívan érintették a török–iráni kapcsolatokat. Egyrészt meg kell említeni, hogy míg Ankara a török modellt, addig Teherán az iráni modellt propagálta az arab világ számára, ami főként retorikai szinten eredményezett feszültségeket. Másrészt azonban Irán és Törökország reálpolitikai érdekeit is súlyosan érintette a szíriai polgárháború, amelyben Ankara egyértelműen az Aszad-rezsimmel szemben foglalt állást, míg Irán kitart mellette. Teherán számára a rezsim megingása, esetleges bukása a jelentős térségbeli pozícióvesztés lehetőségét veti fel, ami ellen minden síkon megpróbál fellépni.

Ugyanakkor Irán is megkísérelte a maga javára kihasználni az „arab tavasz” eseményeit, különösen hogy nemzetközi elszigeteltségét enyhítse. Az iráni–egyiptomi kapcsolatokban bekövetkezett enyhülés azonban kifejezetten ellentétes Törökország érdekeivel, még akkor is, ha Irán és Egyiptom között komoly feszültségforrások is maradtak. Válaszul Ankara a török–egyiptomi kapcsolatok elmélyítésével próbálta a közeledést ellensúlyozni, sőt mára a török–egyiptomi stratégiai tengely gondolata is felmerült.

Törökország és Irán között azonban elhúzódó, már az „arab tavaszt” megelőzően kialakult nézeteltérés és érdekütközés tapasztalható az iraki belpolitikai folyamatokkal kapcsolatban. Irán pártfogoltja a Núri al-Málíki vezette Da’va Párt, míg Törökország inkább az Ijád al-Allávi-féle politikai vonalat támogatta. Törökország és a Málíki-kormány között az elmúlt néhány hónapban komoly feszültségek alakultak ki (pl. török vállalat kiutasítása, a török minisztert szállító repülőgép leszállásának megakadályozása, stb.), amit Ankara az iraki regionális kurd kormányzattal való együttműködéssel ellensúlyozott.⁴⁴ Mindez azonban mégsem jelenti azt, hogy a török külpolitika Irán vonatkozásában feladta volna a „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika alkalmazását, hiszen Törökország továbbra is érdekelt Irán gazdasági integrálásában, illetve az energiaszektor területén folyó gazdasági együttműködésben.

Török modell?

Az „arab tavasz” kezdetére Törökország az első világháború óta nem látott népszerűsége tette szert a Közel-Kelet térségében, miközben a 2010 végétől ott végigsöprő tiltakozások első hulláma azt a képzetet keltette az Egyesült Államokban és európai szövetségeseiben, hogy a térség régóta várt demokratikus átalakulása megkezdődött. Bár a kezdeti euforikus hangulat az események kiszélesedésével eltűnt, a változások leírására hamar megjelentek a különböző modellek, amelyek ugyan az átalakulás kiemelését kívánták prognosztizálni, mégis – gyakran – inkább a vágyálmokat („*wishful thinking*”) testesítették meg. Miközben az iráni modellt propagáló iráni vezetők „iszlám ébredésként” értékelték, és ekként is hivatkoztak az „arab tavasz” eseményeire, az arab világ szemében a markánsan síita iráni modell (a Khomeini ajatollah nevéhez kötődő, a vallástudós irányítására épülő iszlám forradalom) semmiféle vonzerővel nem rendelkezett. Az események kezdeti szakaszában sem az iszlám retorika hagyományos kifejezései, sem az iszlamista szervezetek nem jelentek meg, így az „iszlám ébredésnek” ekkor semmi relevanciája nem volt. Paradox módon az a tény, hogy ezt a modellt a nyugati országok sem nézték jó szemmel, sőt fenyegetésként ítélték meg, szintén nem játszott szerepet.

Az iráni modellt ugyanakkor még kíváncsabbá tette a valójában soha nem definiált török modellt. Bár a török vezetők és elemzők többször figyelmeztettek arra, hogy hiba

lenne Törökországot a sok tekintetben markánsan eltérő és más fejlődési utat bejáró arab országok elé példaként állítani,⁴⁵ az Egyesült Államok és európai szövetségesei – mintegy engedményt téve az iszlámnak – a török modellben az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetőségét és működő modelljét üdvözltek. (Ebben a kontextusban átmenetileg átsiklottak a Törökország uniós csatlakozásának egyik gátját képező iszlám elemen.) Az arab közvélemény jelentős részének a török modell az a példátlan gazdasági fejlődést⁴⁶ jelentette, amelyet Törökország az elmúlt években, különösen a gazdasági világválság közepette fel tudott mutatni. A török vezetők és a gazdasági elit számára Törökország regionális népszerűsége, valamint a török gazdaság növekedési üteme jó lehetőséget és mozgásteret kínált az ország gazdasági érdekei és általában a török *soft power* kiterjesztésére. Emlékezzünk, hogy Muammar Kaddáfí és rezsimje bukását követően Erdoğan miniszterelnök volt az első külföldi kormányfő, aki nagy üzleti delegáció élén Líbiába látogatott.

2012-re a török modell kérdése gyakorlatilag eltűnt a retorikából, ami nem a török pozíciók hirtelen gyengülését jelentette, hanem azt, hogy az „arab tavasz” meghaladta az idegen modelleket, és saját fejlődési utakat jelölt ki. 2013 elejére azonban a „török modell” meghaladása immár Törökország népszerűségének csökkenésében is nyilvánult.⁴⁷

Konklúzió

A Törökország külpolitikájában már jóval Davutoğlu külügyminiszteri kinevezése előtt jelentkező irányváltás felértékelte a Közel-Kelet jelentőségét. Mindez egyáltalán nem azt jelenti, hogy a török állam hátat fordítana hagyományos szövetségeseinek, a NATO-nak, az Európai Uniónak vagy az Egyesült Államoknak, hanem magát globális hatalomként definiálva közeledik szomszédaihoz. Törökország számára a Közel-Kelet – különösen gazdasági szempontból – óriási lehetőségeket rejt magában. Az ország, függetlenül az „arab tavasz” eseményeitől, nyitott a térség irányába, ami szélesedő diplomáciai és gazdasági kapcsolatokat eredményezett, mind a mérsékelt, mind a radikális államokkal, szervezetekkel. Ez utóbbi vonatkozásában Törökország saját fejlődési útját, a török modellt próbálta felhasználni arra, hogy politikailag és gazdaságilag is integrálja az Irán vezette „ellenállás frontját”. Az Erdoğan-kormány felkarolta a palesztinkérdést, a 2006-os választásokat követően fogadta a Hamász-vezetést Ankarában. Mindezzel Törökországnak sikerült megnyernie nemcsak az amúgy Izrael-ellenes török közvéleményt, hanem az arab világban is jelentős népszerűsége tett szert. Ebben nem kis szerepet játszik annak a politikai (mérsékelt iszlám) és gazdasági fejlődésnek a pozitív megítélése, amelyen Törökország az AKP-kormányok alatt keresztülment. Az ország az „arab tavaszt” megelőzően – különösen a 2008–2009-es gázai intervenciót

követően – diplomáciai frontot nyitott Izraellel szemben, amely a török–izraeli kapcsolatok mélypontjához vezetett. Közvetlenül az arab tüntetések kirobbanása előtt a török kül- és gazdaság-politika meglehetősen sikeresnek tűnt. Kérdéses azonban, hogy az „arab tavasz” következtében felgyorsult változások hogyan érintették Törökország pozícióit.

Törökország az arab világban zajló eseménysorozatra reálpolitikai érdekeinek és normatív értékeinek együttes figyelembevételével reagált, országoként eltérő módon.⁴⁸ Míg Egyiptom és Tunézia esetén az autoritárius vezetők eltávolításában és általában a politikai átmenetben volt érdekelt, addig a gazdasági érdekelttség következtében Líbia, illetve a közös határ miatt Szíria esetén a kezdetek kezdetén vonakodott a felkelők támogatásától. Bizonyos kivárási időszak után azonban a török külpolitika mindkét esetben a felkelők oldalára állt. Törökország a felkelők és az ellenzéki erők körében igen jelentős népszerűségnek örvendett szinte valamennyi arab államban, ez azonban 2013 elejére visszaszorulni látszik.

Az „arab tavasz” a Davutoğlu-konceptió szempontjából jelentős kihívás a török külpolitika számára. Törökországnak az arab világban jellemző népszerűségéből nem következik a térségben megszerzett stratégiai pozícióinak megtartása, illetve bővítése. Míg a felkelések előtt főként három nem arab állam játszott szerepet a közel-keleti hatalmi egyensúlyban, addig az „arab tavasz” következtében az arab államok súlya növekedőben van. Mindenekelőtt Egyiptom, illetve Szaúd-Arábia és Katar vált olyan hatalmi központtá, amelynek hatása számos ponton érintheti Törökország arab világ-beli befolyását.⁴⁹ A török állam abban érdekelt, hogy a térség fontosabb hatalmaival stratégiai viszonyt alakítson ki, és valamennyi vitás kérdésben az övé maradjon a közvetítő szerep. Törökország számára tehát nem előnyös, ha a térségben új erőközpontok alakulnak ki, mert az átrajzolhatná a térség stratégiai viszonyait.

Az elmúlt években azonban nemcsak a térség belső viszonyai alakultak át, hanem a külső feltételrendszer is. A szakértők egy olyan új Közel-Keletről beszélnek, ahol az Egyesült Államok már csak az egyik befolyással bíró hatalom a sok közül (posztamerikai Közel-Kelet). Így a regionális erőviszonyok átalakulásában a hatalmi központok egymáshoz viszonyított súlya egyrészt kiegyensúlyozottabbá válik, másrészt átrendeződik: új szövetségek jönnek (jöhetnek) létre, miközben más, a térségen kívüli államok is ismét pozícióhoz jut(hat)nak. Ebben a kapcsolatrendszerben Törökország kétségtelen előnye, hogy mind a régi (nyugati világ), mind a „rég-új” (Kína, Oroszország) szereplőkkel jó kapcsolata van. A „zéró probléma a szomszédokkal” külpolitika ebben a vonatkozásban lehetővé teszi, hogy az ország továbbra is meghatározó regionális szereplő maradjon.

Jegyzetek

- 1 Csicsmann László írását az OTKA PD 100594. számú, „Az autoritárius stabilitás vége a Közel-Keleten? Politikai reformok a Közel-Keleten: visszatekintés és kilátások” című kutatása támogatta.
- 2 A jelen tanulmány kereteit meghaladja az arab országok eseményeinek részletezése, ezért azokkal itt csak akkor és csak annyiban foglalkozunk, amennyire a tanulmány tárgya megkívánja.
- 3 Erzsébet N. Rózsa: „Geo-Strategic Consequences of the Arab Spring”. Kézirat, megjelenés alatt: (*Papers IEMed/EuroMeSCo* [2013]).
- 4 The World Factbook: „Turkey”. *Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>. Letöltés ideje: 2013. február 22.
- 5 A török alkotmány 2. cikke. „The Constitution of the Republic of Turkey”. *HR-NET*, http://www.hri.org/docs/turkey/part_i.html#article_2. Letöltés ideje: 2013. február 22.
- 6 Törökország, Szíria, Irak és Irán tervezett együttműködése, melynek értelmében a négy állam állampolgárai vízummentesen utazhatnak egymás területén. Az elképzelést eredetileg Recep Tayyip Erdoğan vetette fel, és Szíria történelmi arab nevéből (*as-Sám*), az EU schengeni rendszerére utalva, a Sám-gen nevet adta neki. De e név felmerült más olyan kezdeményezésekkel kapcsolatban is, melyekben Szíria és Törökország részt venne, pl. a Jordániával és Libanonnal tervezett banki és pénzügyi együttműködés vonatkozásában.
- 7 A közel-keleti atomfegyvermentes övezetről szóló tárgyalások előkészítésekor a tény, hogy Törökország területén amerikai nukleáris fegyvereket állomásoztatnak, általában említés nélkül maradt, illetve nem szólnak arról sem a hírek, hogy Törökország az övezet része lenne.
- 8 Elhúzódó vita zajlik arról, hogy Törökország európai állam-e egyáltalán, hiszen területének mindössze 5%-a, népességének pedig 8%-a él az ország európai részén.
- 9 Pl. az 1991-es öbölháborút követően az amerikai és a brit légierő gépei az incirliki bázisról ellenőrizték az iraki légteret.
- 10 Budapesti látogatása során Recep Tayyip Erdoğan török miniszterelnök kifejezetten hangsúlyozta ezt aényt, amikor az uniós tagság mellett érvelt. Elhangzott: ELTE, 2013. február 5.
- 11 „EU Will Lose Turkey if It Hasn't Joined by 2023: Erdoğan”. *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2012/10/30/us-germany-turkey-idUSBRE89T1TG20121030>, 2012. október 30.
- 12 Emlékeztet, hogy Nicolas Sarkozy francia elnök eredeti kezdeményezése az volt, hogy az Unió a Mediterráneumért egy alternatív együttműködési forma legyen, az uniós tagság helyett.
- 13 Pl. amikor a házasságtörést büntettnek akarták elfogadtatni, vagy amikor a fejkendő viselését ismét engedélyezték, stb.
- 14 Balogh István: „Törökország szerepe az iráni atomvitában”. *Külgügyi Szemle*, Vol. 8. No. 4. (2009). 18–37. o.; István Balogh *et al.*: „Building on Experiences of Mediation in the Arab World – Assessing Positive Conditions for the Middle East Conference”. *Policy Brief*, No. 4. (2011). Elektronikus változat: *Academic Peace Orchestra Middle East*, <http://academicpeaceorchestra.com/?p=policybriefs>.
- 15 Lásd többek között a Shibley Telhami által évente elvégzett arab közvélemény-kutatások eredményeit, melyek szerint Törökország a „legkonstruktívabb” hatalom a térségben. „The 2011 Arab Public Opinion Poll”. *Brookings*, <http://www.brookings.edu/research/reports/2011/11/21-arab-public-opinion-telhami>. Letöltés ideje: 2013. február 22.
- 16 „Principles of Turkish Foreign Policy. Address by H.E. Foreign Minister of Republic of Turkey Ahmet Davutoğlu. SETA Foundation's Washington D.C. Branch, December 8, 2009, Grand Ballroom, Mayflower Hotel, Washington D.C.”. *SETA*, <http://arsiv.setav.org/ups/dosya/14808.pdf>. Letöltés ideje: 2013. február 10.
- 17 A Közel-Keleten évtizedes hagyományai vannak annak a nagyhatalmi politikának, melynek keretében a saját szövetségesek közötti koalíciók létrehozását támogatják. Erre példa a második Bush-adminisztráció igyekezete, hogy Irán-ellenes szövetségbe tömörítse Izraelt és az iráni tevékenységet fenyegetésként megélő öböl menti arab államokat. Ebben az általánosabb keretben Izrael Állam megalakulása óta külön mellékszálként időről időre megjelent a nem arab

- szövetségesek összefogásának gondolata is, mintegy elszigetelve az Izraellel ellenséges, „radikális” arab államokat.
- 18 Ennek a háttérében azonban nemcsak a külpolitika megváltozása, hanem a török belpolitikai helyzet alakulása, a hadseregnek a politikából való egyre látványosabb kiszorulása is áll.
 - 19 Nathalie Tocci előszava. Lásd: Nathalie Tocci *et al.*: „Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy from a Transatlantic Perspective”. *Mediterranean Paper Series*, http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fmercury.ethz.ch%2Fserviceengine%2FFiles%2FISN%2F134202%2Fpublicationdocument_singledocument%2F99f55545-141b-428f-a9f3-6a22c34e03ce%2Fen%2FTocciEtAl_TurkishModel_Nov11_final.pdf&ei=pdE8Ue6dEoSytAbC4IDQAw&usg=AFQjCNfSBZZQM4vGd2BuLkbUQcXskHmkWQ&bvm=bv.43287494,d.Yms, 2011. október. 3–6. o. Letöltés ideje: 2013. február 10.
 - 20 Joshua W. Walker: „Turkey’s Re-Imagined Neighborhood after the »Arab Spring«”. *Institut Français des Relations Internationales*, www.ifri.org/downloads/actuellejoshwalkerturquie.pdf. Letöltés ideje: 2013. február 10.
 - 21 Lásd Madelene Lindström – Kristina Zetterlund: „Setting the Stage for the Military Intervention in Libya. Decisions Made and Their Implications for the EU and NATO”. *FOI*, <http://www.foi.se/Global/V%C3%A5r%20kunskap/S%C3%A4kerhetspolitiska%20studier/Europa%20och%20Nordamerika/foir3498.pdf>, 2012. október. 17–24. o. Letöltés ideje: 2013. február 10.
 - 22 Yurter Ozcan: „Turkey as a NATO Partner: Reality vs. Rhetoric”. *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 10. No. 3. (2011). 109. o.
 - 23 Ziya Öniş: „Turkey and the Arab Spring. Between Ethics and Self-Interest”. *Insight Turkey*, Vol. 14. No. 3. (2012). 52. o.
 - 24 „Turkish Parliament Approves Military Contribution in Libya”. *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkish-parliament-voted-military-contribution-in-libya-2011-03-24>, 2011. március 24.
 - 25 „Turkey’s Position on the Libyan Revolution”. *Arab Centre for Research & Policy Studies*, <http://english.dohainstitute.org/release/b748c9b2-b311-4ae4-aa2d-9576874037e5>, 2011. március 21.
 - 26 „Libya May Compensate Turkish Firms over Frozen Projects”. *Al Arabiya News*, <http://english.alarabiya.net/articles/2013/02/21/267432.html>, 2013. február 21.
 - 27 Michael B. Bishku: „Turkish–Syrian Relations: A Checkered History”. *Middle East Policy*, Vol. 19. No. 3. (2012). 36. o.
 - 28 Uo. 48. o.
 - 29 Ömer Taşpınar: „Turkey’s Strategic Vision and Syria”. *The Washington Quarterly*, Vol. 35. No. 3. (2012). 137. o.
 - 30 Joshua W. Walker: „Turkey’s Time in Syria: Future Scenarios”. *Crown Center for Middle East Studies*, No. 63. (2012). 2. o.
 - 31 Bakr Sidki: „The Syrian Revolution and the Role of Turkey”. *Heinrich Böll Stiftung*, <http://www.lb.boell.org/web/52-732.html>. Letöltés ideje: 2013. február 10.
 - 32 „Clearly and Explicitly We Condemn the Baath Authoritarian Ruler and We Call for the Fall of the Mono”. *Democratic Union Party*, http://www.pydrojava.net/en/index.php?option=com_content&view=article&id=93:we-clearly-and-openly-condemn-the-baath-authoritarian-ruler-and-we-call-for-the-fall-of-this-mono-ba&catid=34:news&Itemid=53. Letöltés ideje: 2013. február 10.
 - 33 Burhan Ghalioun: „There Is No Such Thing as Syrian Kurdistan”. *RUDAW*, www.rudaw.net/english/interview/4643.html, 2012. április 17.
 - 34 Syria’s Kurds: „A Struggle within a Struggle. International Crisis Group”, *Middle East Report*, No. 136. (2013). 22–27. o.
 - 35 Uo. 29. o.
 - 36 Christopher Philips: „The Impact of Syrian Refugees on Turkey and Jordan”. *The World Today*, Vol. 68. No. 8–9. (2012). Elektronikus változat: *Chatham House*, <http://www.chathamhouse.org/publications/twt/archive/view/186289>, 2012. október.
 - 37 Walker: „Turkey’s Time in Syria”. 4. o.

- 38 Efraim Inbar: „The Deterioration in Israeli–Turkish Relations and Its International Ramifications”. *Middle East Security and Policy Studies*, No. 89. (2011). Elektronikus változat: *The Begin–Sadat Center for Strategic Studies, Bar Ilan University*, www.biu.ac.il/Besa/MSPS89.pdf, 2011. február.
- 39 Bülent Aras: „Turkey and the Palestinian Question”. *SETA Policy Brief*, No. 27. (2009). www.bulentaras.com/fp/files/policy_brief27.pdf. Letöltés ideje: 2013. február 15.
- 40 Daniela Huber: „Turkish–Israeli Relations in a Changing Strategic Environment”. *Stiftung Mercator – Istituto Affari Internazionali – Istanbul Policy Center, Commentary*, No. 5. (2012). Elektronikus változat: *Istituto Affari Internazionali*, www.iai.it/pdf/GTE/GTE_C_05.pdf. Letöltés ideje: 2013. február 15.
- 41 „Turkey’s Erdoğan Calls Israel a Terrorist State”. *Reuters*, <http://www.reuters.com/article/2012/11/19/us-palestinians-israel-turkey-idUSBRE8A10FH20121119>, 2012. november 19.
- 42 Inbar: i. m. 8. o.; N. Rózsa Erzsébet: „A török–brazil–iráni megállapodás, avagy elkerülhetők-e az ENSZ BT Iránnal szembeni újabb szankciói?”. *MKI Gyorselemzés*, No. 6. (2010). Elektronikus változat: *Magyar Külügyi Intézet*, <http://www.hia.hu/pub/displ.asp?id=KKWCUF>, 2010. június 1.
- 43 Nader Habibi: „Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions”. *Middle East Brief*, No. 62. (2012). 4–5. o. Elektronikus változat: *Brandeis University*, www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB62.pdf. Letöltés ideje: 2013. február 13.
- 44 Soner Çağaptay – Tyler Evans: „Turkey’s Changing Relations with Iraq. Kurdistan Up, Baghdad Down”. *Policy Focus*, No. 122. (2012). Elektronikus változat: *Washington Institute for Near East Policy*, www.washingtoninstitute.org/uploads/PolicyFocus122.pdf. Letöltés ideje: 2013. február 13.
- 45 Pl. Egemen Bağış európai ügyekért felelős miniszter az Andrassy Egyetemen mondott beszédében, 2012 decemberében, aki, másokhoz hasonlóan, Törökországot mint az „inspiráció forrását” („source of inspiration”) tételezte.
- 46 A török gazdaság adataival, fejlődésével és teljesítésével kapcsolatosan lásd: Szigetvári Tamás: „Törökország gazdasági átalakulása és külgazdasági expanziója” című tanulmányát a 22–38. oldalon.
- 47 James Zogby: „How 20 Arab & Muslim Nations View Iran & Its Policies. Looking at Iran”. *Wilson Center*, <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/iranpollfindingspresentation.pdf>. Letöltés ideje: 2013. február 13.
- 48 Öniş: i. m. 46. o.
- 49 Mohammed Ayoob: „The Arab Spring: Its Geostrategic Significance”. *Middle East Policy*, Vol. 19. No. 3. (2012). 91. o.

Résumé

The Republic of Turkey in the Changing Middle East

The Middle East is undergoing a deep transformation partly following the 2003 war in Iraq, partly in consequence of the Arab Spring. In the past decade Turkish foreign policy has increasingly turned towards the Middle East as one direction of an increasingly divers foreign policy strengthened by Foreign Minister Ahmet Davutoğlu’s „zero problem with the neighbours” policy. In its reactions to the challenges to this policy by the Arab Spring, Turkey has observed both its Realpolitik interests and its normative values.